

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертация **„Приложна история: Експертиза на исторически и археологически ценности в Република България”**

на доц. д-р **Иля Симеонов Прокопов** за присъждане на научна степен „доктор на историческите науки” в професионално направление 2.2. История и археология

от проф. д-р **Нина Христова** Петкова, 8.2 (Изобразително изкуство) и 1.3 (Методика на обучението по история на изкуството), катедра „История”, Югозападен университет „Неофит Рилски” – Благоевград

1. Общо описание на представените материали

Представеният от автора на дисертационния труд Иля Симеонов Прокопов комплект включва документи и публикации на автора в електронна папка. Предоставени са дисертационен труд и автореферат на хартиен носител.

Всички необходими документи и материали по процедурата са налични.

2. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Темата е актуална. Авторът аргументирано доказва необходимостта от подготвени специалисти с особени умения – експерти, които да решават проблемите, натрупани в днешната ситуация в България и особено след 2009 г. с приемането на Закона за културното наследство /който отменя Закона за паметниците на културата и музеите/ и допълнението от бр. 92/2009 г. Противоречието между обективната необходимост от експертизи на исторически и археологически ценности и недостатъчна наличност на такива лица, които имат капацитет и познания да ги извършват – както сред музейните работници, така и сред независимите специалисти-историци – е основание да се изгради хипотеза, да се поставят цели и задачи и да се решат те в рамките на едно дисертационно изследване. Изявената на стр. 1 цел да представи оптимално пълна картина на експертизата на исторически и археологически ценности като функция на независимия и музейния експерт е самостоятелна и определя дисертационното изследване по необходимост като интердисциплинарно, което се потвърждава и от задачите /стр. 4/. Формулирани са осем задачи. Първите шест са свързани с различни аспекти на експертизата на исторически и археологически ценности, а последните две – към обучението на експерти. Чрез задачите на изследването представеният труд се насочва към проблеми от историята, действащото право в областта на закрилата на културното наследство и към сферата на обучението във ВУЗ /имам пред вид формулираната седма задача „Да предложи формула за обучение на независими и музейни експерти по високите стандарти на ВУЗ”/. Препращането на мотивите за избор на темата в една магистърска програма, в която авторът участва като лектор, подменя научно-изследователските проблеми на дисертационния труд с педагогически, които са само допълнително натоварване на целенасоченото изследване. Може би И. Прокопов е имал пред

вид не мотиви за избор на дисертабилна тема, а само подбуди за написване на труда и вероятно извор за вдъхновение.

3. Познаване на проблема

Трудът е с обем на основния текст 419 страници, 31 страници приложение, списък на използваните източници и литература от 50 страници, списък на използвани съкращения и илюстрации. От структурата на труда, от развиването на темите и подтемите проличава, че авторът познава изключително добре проблематиката на експертизата на исторически и археологически ценности, има голям опит в практикуването на експертна дейност, както и литературата и другите източници за познания в тази област. Дисертационното изследване е негов личен труд.

4. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Глава първа /стр. 38 – 128/ е посветена на спецификата на експертизата на исторически и археологически ценности.

Първият параграф разглежда релевантните документи и анализира правната уредба на културното наследство в Р. България към 2012 г. Авторът познава много добре съвременните проблеми на експертизата и обвързва анализите си с действащия сега Закон за културното наследство, както и с недостатъчно синхронизирана подзаконова нормативна уредба. Интерпретациите на актуалното законодателство са направени с вещина, която показва практически опит и заинтересовано проследяване на промяната в ситуацията през последните двадесет и пет години, отразяващи се върху историко-културното наследство.

Вторият параграф проследява идеята за експертизата, нейната същност и функции, организация и етични норми, на които се подчинява. Тук именно се отразява смисълът на началния фрагмент в заглавието на дисертационния труд: „Приложна история”. Доц. д-р Иля Прокопов изследва изявените от него проблеми от позицията на професионално подготвен историк, специализирал се чрез десетилетни изследвания предимно в нумизматиката и *практикувал* в продължение на дългогодишен период експерт на исторически и археологически ценности, каквито представляват нумизматичните артефакти.

Втората глава е „Музейният експерт в областта на автентификация, идентификация и оценка на музейни исторически и археологически ценности /стр. 130 – 250/ според автореферата и носи по-различно заглавие в самия дисертационен труд /за сравнение: стр. 23 от автореферата и стр. 129 от дисертационния труд/. Ще се спра по-подробно на параграф първи, чието наименование в автореферата поради невнимание /или може би техническа грешка/ повтаря изцяло това на главата. Той е посветен на автентификацията. Авторът предпочита определен морален и юридически аспект на автентификацията, определяйки я като основен метод за противодействие на измамата /стр. 23 от автореферата/. В рамките на тази част от дисертационния

труд доц. д-р Иля Прокопов разглежда приложната история като практика, обвързана от юридическата – една особеност, която произтича от обективните предпоставки на извършваната дейност и която е отразена в наличните международни инструменти и български вътрешни правни актове и изследвания. Намирам, че текстът в тази си част съдържа ценни научни приноси, свързани с изследването на автентификацията в теоретичните ѝ и практически аспекти. В подпараграфите на „Работа на експерта за извършване на автентификация на исторически и археологически ценности” авторът работи главно с нумизматичен материал, който познава най-добре и в областта на който е основният му опит като експерт-историк.

Вторият параграф /стр. 213 – 249/ е „Приемане на задание за изготвяне на експертиза. Противоречия и конфликт на интереси. Възнаграждения на експерти и вещи лица”. /Названието би могло да се прецизира, тъй като в правото „експерти” и „вещи лица” е тавтология./ В тази част на текста се преплитат юридическа материя и историческа подготвеност и аз няма да го коментирам с изключение на подпараграф 2.4. „Методика на изготвяне на експертиза. Последователност на работа при организиране на експертиза.” /стр. 225 – 249/ Тази част от дисертационното изследване е написана с отлично познаване на световната практика и съществуващите публикации и представлява същността на изследването, отговаряйки на няколко от задачите, заявени в увода. Моето мнение е, че тя би трябвало да бъде ядрото в структуриране на труда и евентуално заглавие на втората глава.

Трета глава е озаглавена в автореферата ”Работа на музейния експерт по изработване на експертиза за предмети от археологически и историко-етнографски характер” /стр. 251 – 402/, а в дисертационния труд – с трите названия на съответните три параграфа.

Първият параграф е свързан съдържателно с подпараграф на втора глава 2.4. „Методика на изготвяне на експертиза. Последователност на работа при организиране на експертиза.” /стр. 225 – 249/ и заедно с него представлява същността на изследователската част и съсредоточие на научните приноси. Тези текстове са по същество ядрото на дисертационния труд, който, дори освободен от документалната си юридическа материя в началната глава, е достоен за висока положителна оценка. Тук, както и на много други места, авторът обвързва качествата на експерта с дисциплините, които следва да е изучавал, за да има необходимите познания за изготвяне на експертиза на предмети от археологически и историко-етнографски характер. Сред тях обаче не е включена историята на изкуството, а именно тя е база за определянето на стиловите белези на художествени артефакти, каквито са повечето от обектите на експертизите. Това се отнася и за следващите параграфи, в които се изтъкват познания от различни области, каквито трябва да притежава подготвеният експерт, както и до споменаваните обучаващи процеси. Известно е, че още от XIX в. историята на изкуството участва чрез отделни свои раздели в специализираното

университетско образование на историците. Същото се отнася и за съвременното обучение на експерти на културни ценности в Европа. За пример могат да се посочат курсовете за експерти на културни ценности и антиквариат към известния Ломбардски колеж за експерти в Италия.

По авторитетен начин е написан подпараграф 1.3. „Работа на музейния експерт по изработване на експертиза за монети и монетовидни паметници” /стр.272 – 276/, който, макар и кратък, включва основните пунктове на познания /където отново е изключена история на изкуството!/ и методи на работа. По какъв начин обаче върху последната страница на този подпараграф се появява призивът към българските експерти да се противопоставят на производството на копия на емблематични съкровища, намерени в България, като Панагюрското, Рогозенското и други изброени? /стр. 276/. При това веднага следва препоръка да има помагала за обучение /на експерти, вероятно, макар че не е пояснено/.

Вторият параграф разглежда работата на музейния експерт по изучаване на генезиса и процесите, свързани с производството на фалшификати на исторически и археологически ценности /стр. 288 – 375/. Авторът на дисертационния труд проследява моменти от историята на световната практика на произвеждане на фалшификати. Историята на българската практика е предадена твърде кратко. Посочени са публикациите на фалшификати на монети във фундаменталния за българската нумизматика труд „Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе” /1912 г./ на Никола Мушмов. Изтъкнати са приносите на историка-нумизмат проф. Тодор Герасимов в определянето на фалшификати като са посочени три негови публикации, както и проучванията на Адолф Рогалски в тази област. Би било добре, ако се уточняваше, че част от публикуваните от Н. Мушмов фалшификати са измислени монети /Fantasy Coins, както е обособил в рубриката, водена в най-големия американски нумизматичен форум един век по-късно, авторът на дисертационния труд/, докато Т. Герасимов изследва фалшификати на монети и оловни печати от фондовете на музеите. Трудът щеше да спечели, ако се добавяха някои знания в дълбочина, тъй като трудът на Н. Мушмов включва кратък, но много съдържателен текст „Имитирани монети и модерни фалшификати”, в който се дава класификация. Н. Мушмов подчертава, че модерните фалшификати са измислени „антики” от въображението на майстора или комбинирани в съгласие с народните предания. При това част от тези монети са предназначени за продажба не сред колекционери, а сред иманяри, които ги ползват като амулети или за свое творческо удовлетворение. /Преди няколко години измислена монета произведе Иван Върбанов, автор на нумизматични каталози, поставяйки свой портрет на аверса и копирайки реверса на рядка монета на град Марцианопол от III в./

В този параграф са изложени и основни методи за производство на фалшификати, които са проучени и публикувани. В подпараграф 2.3. са анализирани белезите на фалшификати от различни ателиета. Текстовете от тази част на дисертационния труд са публикувани от автора.

Когато даден артефакт /респективно монета, печат или друг/ се определя като фалшификат, независимо дали това става в експертиза или в научна публикация, възниква въпрос: доколко атрибуирането на артефакта като фалшификат е истинно. Макар и деликатен, този аспект не може да бъде пропускан в едно сериозно проучване върху фалшификатите и експертизата, но за съжаление не го намерих отразен в дисертационното изследване. В българската историческа наука не липсват примери, доказващи неговата важност. Известно е, че Т. Герасимов обявява за фалшификат уникален сфрагистичен паметник - печат на цар Мичо Асен /1256-1263/ - като смята, че модерният майстор-гравьор е използвал за модел изображението на царя от сребърен грош на Михаил Шишман /Герасимов, Т. Фалшиви печати на българските царе от X, XIII и XIV в. – Археология, 1970, 2, стр. 33 – 43/. В същата статия Т. Герасимов определя като фалшификат хрисовула /златен печат/ на цар Константин - Асен /1257-1277/. Тридесет години по-късно Иван Йорданов в книгата си „Корпус на печатите на средновековна България” /2001 г./ доказва, че те са автентични /вж. стр. 113 и 117/ и от уважение към проф. Т. Герасимов тактично пише, че бележките му върху интерпретираните паметници „надхвърлят нормалната скруполюзност”. Но как стои въпросът с подобни случаи при музейния и независимия експерт, които получават възнаграждение и трябва според твърдения на автора в рецензирания труд това възнаграждение да е много високо, достойно за труда му? Бих искала да отбележа, че коментарите на заплащането излизат според мен от рамките на историческо изследване, та дори и такова, което заявява, че се числи към приложната история.

Заклучението е съдържателно и изтъква крайните изводи, произтичащи от дисертационното изследване. В рамките на заключението е включен текст с оглавие с главни букви „Експертизата на културни, исторически и археологически ценности в сферата на висшето образование в контекста на приложната история”. Тук изведнъж авторът разширява обхвата на изрази „експертиза на исторически и археологически ценности” до „експертиза на културни, исторически и археологически ценности” и призовава за изработване на нов сегмент в образованието и обучението на експерти, ако аз правилно съм разбрала, до университетска специалност, придобивана в магистърска степен на обучение. Според него така се привежда в действие т. нар. приложна история /стр. 417/. Изброяват се дисциплини, които следва да изучава бъдещият експерт. Авторът заявява: „Съществуващата практика като експерти да се явяват любители или специалисти от други области, макар и добре самоподготвени, трябва да бъде прекратена” /стр. 416/. Тъй като сега авторът говори за експертиза на културни ценности, възниква въпрос: защо според него специалисти с друго образование, освен историческо, и то именно получено чрез магистърската програма, замисляна от него, да не могат да правят експертиза? Недостигът на експерти се изтъква в началото на дисертационния труд като мотив за избор на темата; споменава се, че са необходими десет години практика, за да се подготви един квалифициран експерт. Трябва ли съществуващата сега практика да се лиши от специалисти, които изготвят експертизи и да чака десет години един хипотетичен

резултат от една предполагаема магистърска програма? Поставянето в една плоскост на „любители” и „специалисти от други области” е некоректно и не е научно. Трябва ли аз, която съм с образование на изкуствовед, да премина през курсове, организирани от доц. д-р Иля Прокопов, за да имам право да изготвям експертизи, каквито впрочем съм правила за живописни и графични артефакти, които са културни ценности? Същото се отнася за авторитетни експерти с висше образование в *други области* освен историята, които от десетилетия изготвят експертизи /за различни държавни институции и за частни лица/, чието съдържание никой не е оспорил. Възлагането на експертизи на културни ценности, *включително и в нумизматиката*, на специалисти от различни области е обективна даденост, която изразът „трябва да се прекрати” от рецензирания труд не може да промени. Нека да очакваме, че в бъдеще чрез обучението, което авторът на труда предвижда, практиката на изготвяне на експертиза на културни, исторически и археологически ценности ще бъде като цяло на много високо ниво и адекватна на съвременната ситуация. Да се прави обаче хипотетичен опит за монополизиране на експертизата, макар и само словестно, не е уместно в дисертационен труд.

5. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Авторът има достатъчно публикации по темата, задачите и същността на труда. Това са:

Прокопов, И. Експертизата на археологически ценности. – списание Будител, април-юни 2013г.

Прокопов, И. Курс лекции по експертиза на културни ценности, УНИБИТ 2008 – 2011

Прокопов, И. Предложения за добри практика в българската музейна система и необходимостта от нов закон за културното наследство. – сборник „Правна уредба на културното наследство в България и ЕС. Сравнителен анализ”, С. 2006, стр. 131 – 140

Седем статии, посветени на монетни фалшификати и реплики, посочени на стр. 34 от труда, повечето от тях в съавторство. В списъка на ползваните източници и литература те са на стр. 486.

В автореферата са посочени други двадесет и пет публикации, които са изцяло нумизматични, с ценни научни приноси и показват високите качества на автора като историк-нумизмат. Те обаче не са пряко свързани с темата и задачите на дисертационния труд.

Научните приноси, формулирани в края на дисертационния труд, в една своя част са реални и коректно изложени.

6. Критични забележки и препоръки

Липсва изясняване на базисните понятия, което би трябвало авторът да направи в увода или първа глава, а именно: „автентификация”, „идентификация”, евентуално и „атрибуция”.

„Автентификатор” и „автентификация” на исторически и археологически ценности са изрази, които не са употребени в сега действащия в България Закон за културното наследство от 2009 г., където се говори за „идентификация”. Авторът не е изяснил съдържанието на тези понятия и не ги е съпоставил, а те са фундаментални за изследваната тема.

Изразите „независим експерт” и „музеен експерт” не са ясно дефинирани и разграничени. Макар, че заявява задача да предложи формула за обучение на независими и музейни експерти /стр. 4/, никъде в същинската част на дисертационния труд не се говори за независим експерт. Единствено на стр. 394 в подпараграф „Възможни практически приложения на експертния труд” се споменава независимата експертиза, която според автора се появява за първи път реално в България чрез документи и услуги, които предлагат банките.

По същество и трите глави на рецензията дисертационен труд, в които намирам много сериозни научни приноси, са далеч от педагогически задачи и на практика поставената в увода задача *да се предложи формула за обучение на експерти във ВУЗ* не е изпълнена, а и едва ли и изобщо изпълнима задачата да се предлага „формула” на обучение.

Бележките в текста уточняват някои елементарни базисни познания, например, бележка 205 на стр. 150 разяснява какво е „монета”. Такива бележки имат общ образователен характер, контрастиращ с характеристиките на един дисертационен труд, насочен за получаване на научна степен „доктор на историческите науки”. Ако това е съзнателен методически похват на автора, не става ясно защо не се изясняват с бележки и съседните думи „медальон” или „монетовиден паметник”, а само „монета”. Същото се отнася и за думата „иконография”, пояснена под линия с бележка 208 на стр. 151. При това забравяйки за тази своя бележка, на стр. 274 авторът отново пояснява „иконография” с бележка 365, повтаряйки само част от предшестващото пояснение. Склонна съм да обясня това и други подобни повторения с небрежност, но добрият експерт, чийто модел е авторът, следва да е *прецизен*, защото иначе високите стандарти за подготовка на експерт, за които пише са формалност, която на практика не следва. Може само да се съжaliaва, че в труда не са споменати иконографският метод, въведен от Николай Кондаков и иконологическият метод на Ервин Панофски, прилагани успешно и днес в комбинация с други методи при атрибуиране и интерпретация на историко-художествени паметници. /Именно иконографските особености са най-често базата за определяне на дадена монета като „съмнителна”, тоест нейната

автентичност е подложена на съмнение, макар че в дадения момент не може да се даде доказателство, че е фалшификат./

Отделните глави нямат названия в съдържанието /стр. 2/, само параграфите имат такива. Авторефератът носи някои различия в сравнения с дисертацията /оглавления и други/.

В случай на публикуване на дисертационния труд препоръчвам да бъде основно редактиран, за да се коригират онези фрагменти, които са на просветителско равнище и по предварително предназначение очевидно са служели в отделни лекционни курсове или друг вид текстове. Те са разнородни, а в някои подпараграфи личи композирането им без да се синхронизират.

Представеният дисертационен труд има научни качества и приноси и препоръчвам на членовете на уважаемото Научно жури бъде присъдена на Иля Симеонов Прокопов научната степен „Доктор на науките” в професионално направление 2.2. История и археология.

5. 06. 2014 г.

проф. д-р Нина Христова

